

ELEMENTI TABUA, IGRE I MAGIJE U ZBIRCI PRIČA *PUT OD CRVENE CIGLE* MARIJANE ČANAK

Ako želite da shvatite neku ženu, morate prvo da pitate o njenoj majci, a zatim da pažljivo slušate. Priče o hrani pokazuju snažne veze.

Niko ne pamti moju veštinu babice, ni pesme koje sam pevala, niti hleb koji sam mesila za svoju nezasitu braću.

Poetika Marijane Čanak posmatrana kroz proznu zbirku *Pramatere*, roman *Klara, Klarisa* i novoobjavljenu zbirku priča *Put od crvene cigle* istražuje ono što ostaje neizgovoreno, gde tabui gube svoju moć, a rituali postaju ključ za razumevanje ljudske suštine.

Iskustva na koja nailazimo u ovim delima podsećaju nas na univerzalnost ljudske prirode, gde deca i odrasli igraju igre koje prelaze granice stvarnosti, dok magija i obredi prodiru u svakodnevno.

Najjači aspekt ove proze leži u oneobičavanju i izvrtanju mitova i bajki. Spisateljica uzima za predložak pojedini arhetip, a potom ga razgranava u nešto sveže, duhovito, apsurдно, mistično, ili mu priušti zasluženu feminističku osvetu. Takođe, veoma uspela strana stvaralaštva Marijane Čanak jeste i autentični opis seoskog života koji je dat kroz igre, jela, nestašluke, kao i govor/izbor leksike.

U ovom tekstu istražićemo niz priča iz knjige *Put od crvene cigle* koje povezuje nekoliko elemenata – tabu i razbijanje tabua, igra i magični momenti koji prožimaju narativ. U njima se posebno izdvaja moćni simbol ženskog krvarenja pomoću kojeg se autorica poigrava sa granicama konvencionalnog i otvara vrata ka dubljim slojevima ljudske egzistencije.

Kršenje tabua

Prekršaj se ne posmatra u odnosu na propisane državne zakone nego na kršenje izvesnog običajnog prava, tj. pravne norme koja se razvila na osnovu dugotrajnih i kontinuiranih običaja u zajednici. Ova pravila nisu propisana formalnim zakonima već proizilaze iz ustaljenih postupaka, normi ponašanja i tradicija. U pitanju su sociokulturne zabrane koje regulišu ponašanje ljudi i često potiču od uvreženih moralnih vrednosti ili praktičnih potreba društva. Kako bi izbegli dominaciju žena, muškarci su tokom istorije postavili mnogobrojne tabue u vezi sa ženskim reproduktivnim zdravljem.

U prozi M. Čanak prisutan je opominjući, ograničavajući, nepravedni, zadržati i spustavajući glas odraslih, a sukob se najčešće javlja na relaciji majka–ćerka i te dve pozicije su nepomirljive. Tematizuju se i tabui poput dečje masturbacije, seksualne želje devojčice, sna žene u kojem se udaje za đavola i pravi reda u đavoljem carstvu, a omogućen joj je i silazak u podzemni svet, zatim dečakovog uzbuđenja majčnim nasiljem nad njegovom sestrom, što u odraslim godinama projektuje na lutku (u vidu igranja uloga i sadiističke prakse davljenja).

Uočavaju se izvesni obrasci koji se ponavljaju: muškarci su nasrtljivi, žena ne želi da bude majka i time „nešto s njom nije u redu”, a rođenje ženskog deteta je neuspeh. Okruženje kažnjava ženu ukoliko ona izlazi izvan uobičajenog poretka: neposlušna je, prve bračne noći se ustanovljava da nije devica („Lujzina noć”), želi da uživa u seksu, imala je mnogo seksualnih partnera, odbija muškarca kada on od nje zahteva seks, ima lezbejske sklonosti, želi da abortira. U kažnjavanju prednjači muž, zajednica, ali i žena na majka, čuvarica patrijarhata kojeg je i sama žrtva.

No, repetitivnost ovih motiva, poput nasrtljivosti i grubosti muškaraca, stigmatizacije žena koje odbijaju majčinstvo ili motiva neželjenog ženskog deteta, donosi i pitanje o kreativnoj iscrpljenosti i nužnosti inovacije. Ponavljanje ovih obrazaca stvara narativ koji, iako ukorenjen u društvenoj stvarnosti, gubi na snazi i relevantnosti zbog preterane upotrebe, što doprinosi i tome da nam se diskurs Marijanih priča i romana *Klara, Klarisa* izmeša do te mere da ne možemo da razdvojimo šta potiče iz koje priče, a šta iz romana.

Imitativne i govorne radnje u službi magije

Kroz zaklinjanje, proročanstvo, prokletstvo, pouke, bacanje čini i otkrivanje tajni, magijska moć jezika postaje sredstvo kojim se oblikuje stvarnost i dozivaju entiteti. Ovaj stilski pristup u kojem se određene jezičke konstrukcije koriste u službi govornih činova doprinosi stvaranju naročite atmosfere. Koristi se čaranje i začaravanje, prisutni su uroci i amajlije, snovi su poruke onostranog, upozorenja i predskazanja, pričaju se priče i s određenim ciljem se izgovaraju bajalice i rugalice.

Primer za to jeste poznata pesmica kojom se deca rugaju: „Debela, debela, najela se pepela”, ali i sledeće izmišljene bajalice: „Koliko kapi prsnulo, toliko vodenjaka i rusalki krenulo...”, „Mrak mračni, stra strači, kamen frca, gora ječi, voda hući! Niti mrak mračni, niti stra strači, nit put puca, kamen frca, mog dragog srce puca! Crko, puko, dok meni ne došo, mene mladu ne našo! Sve su mu cure udovice livnom opasate, blatom namazate, sve sem mene!” Junakinjina tetka, tetka Maga, baba Trujnica, sve su to arhetipske starice koje imaju magijska znanja, znaju šta treba prineti kao žrtvu, razumeju se u tumačenje snova i poznaju basme naizust. Ovakva stilska sredstva dozivaju nam u svest obredne pesme u vezi s paganskim osećanjem života, kao i jezik Ivane Brlić Mažuranić.

Hrana i piće

Kada je hrana u pitanju, junaci ovih priča odlaze u ekstrem: hrane se strasno i halpljivo ili izražavaju gađenje i odbojnost prema hrani, unose je na silu, pojedeno se vraća u grlo, ili čak sami sebi postavljaju zabranu da konzumiraju hranu. Devojčica je ta koja je uvek naterana da jede i da bude pristojna. Hrana ima i magijsku moć poput davanja snage, ali i začaravanja: spremaju se čajevi, tinkture i jela koja leče i oslobađaju. Lekoviti i magični su korenje, trave, začini i cvetovi.

Često se uvodi motiv zabrane jedenja ptica: u magijskim praksama, tabui u vezi sa konzumacijom određenih životinja mogu biti povezani sa spiritualnim i energetskim aspektima. U ovom slučaju, ptice su nosioci onozemaljskih sila, što rezultira tabuom u vezi sa unošenjem njihovog mesa u organizam.

Telo

Telo je u pričama Marijane Čanak usko vezano za nasilje. Primetni motivi su silovanje u braku, psihijatrijske prinude i kažnjavanje (vezivanje, elektrošokovi), izloženost tela ginekološko-akušerskom nasilju, a neretko majka kažnjava dečje telo zbog nestašuka i neposlušnosti.

Glavni tok priče kod ove autorke obično vrluda u nekoliko rukavaca, ali telo i telesno su u fokusu: telo koje uživa i hrani se u suprotnosti je s telom koje pristaje na seks jer „tako treba” i jer se to od žene zahteva, kao i s telom koje bi hranu da izbacila iz sebe na usta.

Seks je bestijalan i naturalistički, narušava se telesni integritet, odnosno muškarac nasrće na ženino telo protiv njene volje. Muško telo se slobodno izlaže, a povodom svog tela žena oseća stid. Javlja se seksualna želja usmerena ka mladom ujaku, a imitacija seksualnog čina između Kena i Barbike takođe se izvodi krišom. Osim što se iskorišćava i disciplinuje, telo se i ukalupljuje u određene norme i očekivanja. Tela se znoje, depiliraju, porađaju, u njih se prodire. Telo ostavlja trag (menstrualna krv pravi fleku na posteljini, stolici, vešu), u svim pričama prosipaju se telesne izlučevine i tečnosti, telesni otvori propustljivi su i polarizovani za čisto/nečisto, spominje se i bizaran običaj koji uključuje dokaz rodbini da je došlo do ispunjenja bračne obaveze i da je mlada bila nevina (trag krvi na čaršavu).

Dete je neželjeno i nevoljeno, izgubljeno krvarenjem, zanemareno i kažnjeno zbog drugog deteta, ili nađeno u snu (deca koja se množe kao zečevi), a često se dovodi i u pitanje majčinstvo/očinstvo nad detetom.

U priči „Skerletna narukvica” u kojoj vlada „pakao metafizike” (izraz Zbignjeva Bjenjkovskog za Kafkinu poetiku), telo radnice je prinuđeno da se uzdržava od odlaska u vece, da se smeši, da bude obeleženo narukvicom crvene boje ukoliko menstruira, izloženo je nadzoru i snimanju, pa čak i tome da na sebi testira neispitane kozmetičke prepa-

rate – sve zarad profita. U istoj ovoj priči putem telefonske prodaje ženama se nude kreme protiv malih grudi, bora, strija, celulita, bledila, znojenja, debljine, opuštene kože na kopcima, vratu, dekolteu, itd.

Igra i lutke

Šta lutka projektuje i sublimira? Lutka kanališe strasti, reflektuje podsvesno, ima duboku simboliku i magičnu moć jer: „[...] lutka je znala da izrazi ono što se niko ne bi usudio da kaže otvoreno: ona je junakinja tajnih želja i skrivenih misli, ona je diskretno priznanje samoga sebe drugima i sebi samome.”

Prve lutke otkrivene su u egipatskim grobnicama, a potiču iz 2000. g. p. n. e. Ove rane lutke, većinom izrađene od krpa ili drveta, predstavljale su imitacije ljudi koje su deca koristila za igru, simulirajući stvarni život. Međutim, neke od tih lutaka imale su dublje značenje, povezano s magijom ili religijom. U egipatskim grobnicama širom zemlje pronađene su drvene lutke, ukrašene simbolima plodnosti, namenjene izvođenju određenih rituala. U helenskoj istoriji, karakterističnoj po mnogoboštvu i pripisivanju božanskih osobina ljudima, devojčice u staroj Grčkoj (kasnije i u Rimu, s obzirom na preuzimanje mitologije) igrale su se lutkama. Ovaj običaj nije bio samo deo igre već je imao i dublje simboličko značenje. Kada bi devojčice odrasle i postale devojke, predavale bi svoje lutke kao žrtvu boginjama, čime bi prenosile deo svoje igre i detinjstva u sferu božanstava. Ovaj ritual je odražavao duboko ukorenjenu povezanost između igre, mitologije i obreda u kulturi drevnog grčkog i rimskog sveta. Igre i igračke se i danas koriste u psihoterapiji kao sredstvo izražavanja, komunikacije i obrade emocionalnih iskustava, rekonstrukcije i verbalizacije traume, kao sredstvo za izazivanje empatije i sl.

U ovom književnom delu upečatljiva je igra s lutkom (koju bračni par uključuje u svoj seksualni ritual), a u priči „Igra” opisuju se igre s plastičnim lutkama, ćelavim bebama, igra kraljica i dvorkinja, igra doktora – devojčica je majka, žena postaje lutka, a lutka žena (ili to treba da postane).

Igra je i praćenje svih tragova koje je po Trstu ostavio Džejms Džojns (u priči po kojoj je zbirka dobila ime). Igra je i kad sedam nerođenih reši da se umeša u svet živih, a potom se i vrati na onaj svet dok se odbrojava kao u Vordsvortovoj poemi *We Are Seven*.

U proznoj zbirci M. Čanak, u jednoj priči žena vaja figurice Venere od gline, a u drugoj devojčica čovečuljke od testa. Figurice plodnosti, poput Venere, imale su ključnu ulogu u drevnim kulturama, predstavljajući simbole plodnosti, verskih rituala i zaštite, istovremeno pružajući uvid u društvene vrednosti i spiritualne perspektive tih civilizacija. Njihova obla i izražena tela simbolizovala su moć plodnosti, a artefakti su služili kako verskim, tako i praktičnim funkcijama u podršci životnom ciklusu i zajednici.

O vezi lutke i rituala svedoči i dobro poznata vudu lutka. Ovaj princip uključuje izradu lutke koja predstavlja osobu, predmet magijskog delovanja. Ideja je da, manipulišu-

ći lutkom, onaj koji praktikuje vudu može uticati na stvarnu osobu koju ona simbolizuje. Lutke su male ljudske figure bez sopstvene svesti koje čovek stvara i pokreće ih kao bog. Kroz istoriju umetnosti i filozofije bilo je i mišljenja da su bića na ovom svetu samo lutke nasuprot sveta ideja, samo igračke u rukama sudbine.

Čvorovi i sveze

Svezati muškarca podrazumeva čarobne petlje, bacanje čini na muškarca tako da nijednu drugu više ne vidi osim one koja ga je „vezala”, a ona od tada upravlja njegovom polnom moći. U tetkinjoj beležnici pored receptata za kolače junakinja pronalazi i „kako ga svezati” (Čanak, 2023: 96), a izgovara se i sledeća molitva: „Polazem u tvoje svete ruke ovaj čvor mog života [...]. U tvojim rukama ne postoji nijedan čvor koji ti ne bi mogla razvezati” (2013: 55). Junakinja priče se kao odrasla požali na psihoterapiji: „Žicom između očiju vezuje mi zglobove.” „Vrati lutki njeno, uzmi sebi svoje”, kaže se u priči „Igra” (2023: 90).

Promene/otkrivanje prave prirode

Dešavaju se metamorfoze kojima se otkriva prava priroda i ono što stoji „iza” određenih osoba i njihovih radnji. Osim ženske transformacije usled faze menstrualnog ciklusa, oslobođenja, buđenja, ludila ili magije, dolazi i do nekih promena posve neočekivanih za čitalački horizont očekivanja.

U priči „Izgubljena” pijanstvo i nasrtljivost naratorčinog muža okidači su za sećanje koje uključuje miris rakije i muški ud. Tako se njen muž u mraku transformiše u dečaka Bobana koji je u detinjstvu na selu narušavao njen telesni integritet i govorio joj bezobrazluke, dok je ona bila Cura / Velika Cura koja, i sama dete, kod tetka Cilike vodi brigu o dečacima poput zamenske majke. Igra je gruba i završava se tučom, prokletstvom i krivicom, a ejakulacija se u devojčicinom neznanju i neiskustvu, u dobu nevinosti, povezuje s bolešću i smrti (Bobanov brat se tresu i ide mu pena na usta, pa je i Bobanova ejakulacija za nju znak da će Boban umreti).

U priči „Debela” ostajemo nasamo s mlečnom ženom velikog i teškog tela i njenim mislima, ulazimo u njen intimni svet: u seksualnoj fantaziji ona zamišlja rošavog i ružnog muškarca/patuljke (tabu i kršenje tabua) i s posteljine joj se cede sramotni snovi. Ne maže se onim što ne bi mogla pojesti (tako se i njeno telo dovodi u vezu s nečim jestivim). Junakinja ove priče takođe ne želi da rodi decu, ali brine o deci kojoj nije majka, drugačijoj deci koja obitavaju u svom svetu, dopuštajući im sve što je njoj bilo zabranjeno: praviti nered, uživati u haosu. Zabranjuje sebi unos hrane, međutim, tek kada vidimo kako je percipiraju prijateljice iz mladosti, shvatamo da ona uopšte nije gojazna nego ima iskrivljenu sliku o svom telu koje je zapravo vitko.

Crvena boja

Alen Gerbran i Žan Ševalije prikupili su značenja simbola proučavanjem građe o raznim kulturama širom sveta i došli do sledećeg zaključka – postoje dve crvene boje: jedna je noćna, ženska, s privlačnom, centripetalnom snagom, a druga muška, dnevna, centrifugalna.

U mnogim kulturama, menstrualna krv se povezuje s tajnom, moći i transformacijom, pa se stvaranje „crvenog šatora” često smatra prostorom gde žene zajedno dele iskustva i podržavaju jedna drugu, promovišu zajedništvo i jačanje ženske energije.

Menstruacija je, u nekim kulturama, podložna stigmatizaciji usled dva osnovna faktora. Prvo, povezuje se s prljavošću zbog kulturnih normi i starih verovanja koja krv vežu uz gubitke i opasnosti. Drugo, u određenim religijskim tradicijama, menstrualna krv se doživljava kao nečista i neprijatna, što može proisteći iz interpretacija starih religijskih zakona ili tekstova koji uspostavljaju specifične norme vezane uz menstruaciju. Dodatno, menstruacija često nosi teret stereotipa koji žene povezuju s emocionalnom nestabilnošću, doprinoseći tako stigmatizaciji prirodnog procesa.

Priča „Izgubljena” počinje time kako je menstruacija ženina nerazdvojna prijateljica, pratiteljka, cimerka, s kojom žena prolazi kroz mēne, plimu i oseku, a potom je žena gubi (i ova junakinja odbija da bude majka). U priči „Put od crvene cigle” menstruacija prati junakinju na putovanju.

Ambivalentnost crvenog tamne krvi je u tome što je ono uslov života kad je sakriveno, a znači smrt kad je proliveno. Otuda i zabrana koja pogađa žene za vreme menstruacije: odbačena krv je nečista, jer je u prelazu iz uterusne tame na svetlo dana promenila polarnost, od svetog desno u sveto levo. Takve žene je bilo zabranjeno dodirivati, a u mnogim društvima su se morale povlačiti da bi se pročistile, pre nego što bi se vratile tamo odakle su privremeno bile isključene. (Ševalije, Gerbran, 2013: 113)

Piju se pilule za odlaganje menstruacije, veruje se da će dete začeto za vreme menstruacije biti riđokoso, Arilena ne dobija menstruaciju, a Tarisa je očigledno nije dobila jer je telo podvrgavala strogim dijetama. Rascvetali tampon je i odbrana od nasrtljivog pesnika-napasnika. Mladina haljina sme da bude crvena tek iza ponoći. Krv se umesto bacanjem uložaka u kontejner u jednoj od priča „vraća zemlji” što dovodi do obnove, preporoda. Menstrualna krv je ovde predstavljena i kao sramota, ali i izvor ženske moći i snage.

Crvena nit povezuje svih šesnaest priča kroz koje devojčice, devojke i žene krvare. Crveno nije uvek organsko i biološko, plastično prikazano krvarenje, već je u simboličnoj ravni: crveni je cvet za koji je junakinja priče „Ti i zver”, rekonstruisane bajke, otkupljena, odnosno obećana čoveku koji je zver.

Menstruacija, kao prirodni ciklus ženskog tela, često je simbolički povezana s mesečevim fazama, odražavajući harmoniju između ženske biološke ritmičnosti i astronomskih ciklusa meseca. „Oseti nešto neobično i povuče ruku kao oparen. Kažeš mu da

ti se Mesec vratio” (Čanak, 2023: 238), a Selena (personifikacija Meseca u grčkoj mitologiji) u priči „Lujzina noć” ima dve ćerke za koje se navodi da Seleninom mužu nisu po volji.

Majke se hvataju za glavu nakon saznanja da su ćerke dobile prvu menstruaciju: paralela se može povući i sa romanom *Mramorna koža* Slavenke Drakulić čiji citat stoji na početku knjige *Put od crvene cigle* kao omaž i kao ključ (ćerka prestaje biti kći svojoj majci nakon što je dobila menstruaciju, devojčica će odrasti, čime će i majka postati stara, a uz to se javlja strepnja zbog toga što će odsad i ćerka preživljavati sve one ženske muke koje je i majka preživljavala).

Mitološka univerzalnost

Folklorni elementi evidentni su u gotovo svih šesnaest priča, dok su fantastični momenti najizraženiji u priči „Zvezdani pakt”, a spekulativna fantastika javlja se u „Videćemo da li će preživeti” – proriče se budućnost ka kojoj hrlimo.

Osim kada je radnja smeštena u nedvosmisleno imenovane lokacije kao što su Subotica, „Betanija” (novosadsko porodilište), Olomouc, Trst, Plovdiv i neodređeno vojvođansko selo, prostor-vreme je svuda i svagda mitološki hronotop. Imena poput Lenka, Doris, Agneška, Tarisa, Lujza, Elvira, Judita, Dezider, Margita, Irekanmi, Valerija, Majda, Aldina, Fedor itd., izdižu se iznad nacionalnih odrednica.

Elementi tabua, igre i magije u zbirci priča *Put od crvene cigle* Marijane Čanak prožimaju narativ kroz složen i višeslojan odnos između ženskog tela, društvenih normi i univerzalnih mitoloških motiva. Mitovi perpetuiraju, jedna te ista ženska sudbina kruži. Ženina priča već je ispričana, žena ide babinom putanjom i čuje majčin glas (na ovaj motiv naišli smo i u *Pramaterama*). Kroz ovu zbirku, Marijana Čanak istražuje univerzalnost ženskog iskustva, istovremeno razgrađujući mitove i bajke, te postavljajući ženske likove u nove i osnažujuće kontekste.

IZVORI:

Čanak, Marijana. (2023). *Put od crvene cigle*. Novi Sad: Bulevar books.

Ševalije, Žan i Gerbran, Alen. (2013). *Rečnik simbola : mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. (Pavle Sekeruš, Kristina Koprivšek, Isidora Gordić, prevod i adaptacija; crteži Bernard Gande). Novi Sad: Kiša – Stylos art.